

VIRPI MÄKINEN (TOIM.)

Johdatus keskiajan teologiaan. Helsinki: Kirjapaja 2017. 272 s.

Suomalainen keskiajan tutkimus on tuottanut useita tutkimusalueita esitteleviä suurelle lukijakunnalle suunnattuja tietokirjoja. Viimeisimpänä esittelyyn pääsee keskiajan teologia. Kyseessä on kansainvälistikin poikkeuksellinen hanke, sillä keskiajan aatehistorian johdantoteokset on useammin laadittu filosofian kuin teologian alalta. Suomenkielisen teologisen johdantoteoksen julkaiseminen on tekijöiltä ja kustantajalta merkittävä kulttuuriteko.

Keskiajan teologian historian kirjoittajien haasteet ovat monet. Myöhäisantiikista reformaatioon ulottuvalle tuhannen vuoden jaksolle, jonka renessanssihumanistit nimesivät vähätellen keskiajaksi, mahtuu niin teologian harjoittamisen edellytysten taantumisen kuin intensiivisen kehityksen kausia. Augustinukselta keskiajan teologit perivät suuren joukon teologisia teemoja jatkojalostettavaksi, Boethiukselta filosofisen teologian harjoittamisen mallin. Tästä perinnöstä kasvaneen keskiajan teologian keskeinen tematiikka liittyy kysymykseen, miten rationaalinen ajattelu ja uskontotuudet ovat sovittavissa yhteen. Vastausta varhaiskeskiajan monastiset teologit, katedraalikoulujen opettajat, yliopistojen skolastikot ja myöhäiskeskiajan mystikot etsivät hyvin erilaisista lähtökohdista käsin.

Toisistaan poikkeavat lähtökohdat johtivat myös ristiriitoihin, joista tunnetumpiin kuului Bernhard Clairvauxlaisen raju hyökkäys katedraalikoulujen maailmassa kasvanutta Petrus Abelardusta vastaan. Yliopistojen synty muutti teologian harjoittamisen kontekstin 1100-luvun lopulta alkaen. Korkeimman opetuksen käyttöön etsittiin ja käännettiin antiikin kreikan tieteen keskeiset teokset, mikä ensimmäisen

kerran avasi koko siihenastisen tiedon länsimaisille oppineille. Aristotelismin omaksuminen tieteellisen selittämisen perustaksi toi teologian käyttöön analyysivälineitä mutta myös kriisin, sillä sen maailmankuva ei kaikin osin ollut yhteen sovitettavissa kristillisen opin kanssa. Ristiriita johti 1200-luvun jälkipuoliskolla sarjaan kirkollisia oppituumioita, joissa filosofisten tiedekuntien opettajia kiellettiin opettamasta totuudenvastaisina pidettyjä väittämiä. Tämä rajankäynti heijastui myös teologiaan. Teologisia jännitteitä synnyttivät myös sääntökuntiin liittyneiden koulukuntien keskinäinen kritiikki ja yksittäisten teologien halu profiloitua omaperäisinä ajattelijoina. Kun teologinen julkaiseminen kasvaa läpi keskiajan, riittää tutkijoilla tekemistä.

Keskiajan teologian historian kirjoittaja joutuu tekemään rajankäyntiä filosofiaan, jonka merkitys oli teologialle ratkaisevan tärkeää, sekä pohtimaan, miten asettuvat teologian ja uskonnollisen käytännön rajat. Rajauskysymysten lisäksi johdantoteoksen kirjoittaja joutuu myös ratkaisemaan, kuinka vastata keskiaikaiseen teologiaan kohdistuviin yleisiin ennakkoluuloihin.

Kun aineistoa on valtavasti, käsiteltäviä teemoja on rajattava. Teoksessa runsauden haaste on ratkaistu siten, että artikkelien teemat perustuvat pitkälti kirjoittajien omiin tutkimusintresseihin. Ratkaisun etuna on, että kirjoittajat ovat aiheidensa erinomaisia asiantuntijoita. Toisaalta teemojen valikoituminen vaikuttaa osin sattumanvaraiselta; kirjaan on päätynyt merkitykseltään vaihtelevaa materiaalia.

Kirjan aloittaa kolme aihepiiriin johdattavaa artikkelia. Virpi Mäkinen kertoo, mitä termeillä ”keskiaika” ja ”skolastiikka” tarkoitetaan, sekä esittelee ajan koulutusjärjestelmää. Toivo Holopaisen myöhäisantiikista 1400-luvun loppuun ulottuvassa katsauksessa esitellään useimmat merkittävimmistä keskiajan teologeista. Holopainen jäljittää teologi-

an harjoittamisen konteksteissa tapahtuneita muutoksia, ja lukija saa kuvan dynaamisesta kehityksestä. Kun yksittäisten teologien esittelyt ovat suppeita, artikkeli jää luettelomaiseksi. Pekka Kärkkäinen tarkastelee teologisen kirjallisuuden keskeisiä lajeja sekä kuvaa tekstien tulkinnan ja esitystekniikan pääpiirteitä. Lukija tutustutetaan raamatuntulkinnan menetelmiin, Petrus Lombarduksen *Sentenssien* systematiikkaan ja Tuomas Akvinolaisen *Summa theologiae* -teoksen rakenteeseen. Keskiakaisia opiskelumenetelmiä valotetaan kuvaamalla disputatioita eli väittelyharjoituksia sekä luento-opetuksessa käytettyä kvestio-menetelmää. Artikkelin loppuksi esitellään kirkolliseen käytäntöön kuuluvia kirjallisuuden lajeja, saarnoja sekä liturgisia ja kanonisen oikeuden lähteitä.

Johdantoa seuraavat kymmenen artikkelia tarkastelevat keskiaikaisen teologian eri teemoja. Kirjoittajat käsittelevät muun muassa luomista koskevia keskusteluja, teologista antropologiaa, kristologiaa, sakramenttiteologiaa, mystiikkaa ja uskontojen kohtaamisen teologiaa. Kirjan päättää katsaus keskiajan ja reformaation suhteeseen.

Kirjan parasta antia ovat Mikko Postin kirjoitus Jumalaa koskevista keskusteluista ja Jussi Varkemaan moraaliteologiaa käsittelevä teksti. Kumpikin nostaa esiin selkeästi keskeiset käsitteelliset ongelmat ja seuraa ansiokkaasti ajattelun kehityslinjoja, jolloin lukija saa aavistuksen keskiaikaisen teologian dynamiikasta. Toivo Holopaisen artikkeli uskon ja tiedon suhteesta käsittelee erittäin keskeistä teemaa. Artikkelin painottuu sydänkeskiajalle, kun taas myöhäisen keskiajan näkökulmat jäävät varsin ohuiksi.

Ohueen kirjaan on pakattu valtava määrä tietoa, kun sen vain löytää. Kirjoittajat ovat selvästi kamppailleet enimmäismerkkimäärien kanssa, minkä vuoksi teksti on paikoin minimalistista. Tiivis ilmaisu voi olla aihepiiriin perehtymättömille haas-

tavaa, ja lukija joutuu yhdistämään eri artikkeleissa tarjottuja tiedon sirpaleita. Tästä esimerkki on myöhäiskeskiajalla suosituksi tullut periaate *facere quod in se est*, jonka Ilse Paakinen ja Pekka Kärkkäinen mainitsevat (s. 132). Monien *via modernan* edustajien suosima ajatus, ettei Jumala kiellä armoaan siltä, joka tekee parhaansa, liittyy Jumalan absoluutisesta ja säädetystä vallasta käytyyn keskusteluun. Se perustuu ajatukseen, ”että Jumala on solminut ihmisen kanssa liiton, jota molemmat osapuolet ovat sitoutuneet noudattamaan”, kuten Mikko Posti toteaa (s. 100). Keskiajan keskustelukulttuurin ymmärtämisen kannalta olisi voinut mainita, että liittoteologia synnytti voimakkaan augustinolaisen vastareaktion, jonka johtohahmoin kuuluu myös geometrikkona loistanut Thomas Bradwardine.

Keskiajan teologiaan perehtyminen antaa perspektiiviä nykyisiin keskusteluihin; meillä olisi paljon opittavaa ajan tinkimättömästä pyrkimyksestä käsitteelliseen selkeyteen. Niiden, jotka uskovat kristillisen opin olevan staattinen oppijärjestelmä, kannattaa tutustua Tuomas Vauran kuvaukseen sovitusopin kehittymisestä ja tulkinnoista (s. 114–116).

Kokoomateokseen syntyy väistämättä päällekkäisyyttä. Sisäisillä viitteillä ja pontevalla toimittamisella kallisarvoisia merkkejä olisi voinut säästää. Esimerkiksi useampi kirjoittaja käsittelee artististen tiedekuntien opetusohjelmaan kuulutta seitsemää vapaata taitoa ja niihin sisältyviä *trivium*- tai *quadrivium*-aineita. Vaikka perusopin kulkua palataan useamman kerran, yksikään kirjoittajista ei kerro, että perustutkinnoissa opetettiin myös kolmea filosofiaa, metafysiikkaa, luonnonfilosofiaa ja moraalifilosofiaa, joiden merkitys teologeille ei suinkaan ollut vähäinen. Yllättävää on myös se, että opintojen kuvaaminen rajoittuu humanistisiin perusopintoihin; teologiaa käsittelevässä kirjassa olettaisi va-

lotettavan myös teologian opintojen kulkua.

Kirjan käyttöä opiskeluaineistona heikentää lähdeviitteiden puute. Lukija, jonka kiinnostuksen jokin kirjan aihepiireistä on herättänyt, jää vaille vihjettä sopivasta jatkolukemisesta. Toisaalta kirjan käytettävyyttä parantavat lopusta löytyvät sanasto sekä asiasana- ja henkilöhakemisto.

Kuinka mahtaa olla ennakkoluulojen torjumisen laita? Kirjasta välittyy kuva teologian harjoittamisesta, jota leimaa intellektuaalinen vireys, älyllinen rehellisyys ja pyrkimys käsitteelliseen selkeyteen. Keskiajan teologia näyttäytyy menestystarina, jonka lähtökohdat ovat vaatimattomat mutta joka kymmenien tutkijasukupolvien sitkeän ja tinkimättömän ponnistelun tuloksena kohoa merkittäväksi intellektuaaliseksi saavutukseksi. Kahdessa suhteessa kirja saattaa tosin vahvistaa ennakkoluuloisia uskomuksia. Ensimmäinen koskee Tuomas Akvinolaisen asemaa. Tuomas on kirjassa näyttävästi esillä kansikuvaa myöten, mikä on omiaan vahvistamaan uskomusta, että Tuomas olisi keskiajan teologeista merkittävin. Tällainen arvottaminen on paitisi turhaa myös vastoin historiallista kuvaa. Tuomas on toki yksi suurista keskiajan teologeista, mutta hänen jälkimaineensa perustuu myöhempiin kirkkopolitiikkaan. Toiseksi kirjan kuvaukset akateemisen teologian kirkollisesta valvonnasta vaikuttavat yksipuolisilta ja ovat omiaan vahvistamaan yleistä käsitystä, jonka mukaan kirkko valvoi tiukasti yliopistojen opetusta ja tutkimusta. Satunnaisista konflikteista huolimatta keskiaikaiset yliopistot olivat autonomisia, eivätkä niiden sidonnaisuudet olleet sen kummallisempia kuin nyky-yliopistojenkaan. Toisenlaisen kuvan kirkollisesta sensuurista antaisi Hans Thijssenin tutkimus *Censure and Heresy at the University of Paris 1200–1400*, joka puuttuu teoksen kirjallisuusluettelosta.

Keskiajan teologialla on ollut pitkä jälkivaikutus. Sen joutsenlaulu-

na voi pitää 1800-luvun jälkimmäisellä puolella syntynyttä modernismin vastaista neoskolastiikkaa. Irtautuminen tästä myös uustomismina tunnetusta suuntauksesta leimasi monien viime vuosisadan merkittävimpien katolisten teologien työtä ja on yksi Vatikaanin toisen kirkolliskokouksen taustatekijöistä. Kuvaus tästä keskiajan teologian jälkinäytöksestä olisi täydentänyt mainiota kirjaa.

OLLI HALLAMAA
TEOL. TRI

RISTO SAARINEN
Luther and the Gift.
Tübingen: Mohr Siebeck
2017. 323 s.

Lahjan filosofia ja teologia ovat olleet viime aikoina intensiivisen tutkimuksen ja keskustelun kohteina. Tämä koskee myös Lutherin teologian tutkimusta. Vaikka lahjan ja lahjoittamisen teemojen on yleisesti tiedetty olevan Lutherille keskeisiä, ennen 1900-luvun loppuvuosisa aiheesta ei ollut paljonkaan temaatista tutkimusta. Esiteltävänä olevan kirjan kirjoittaja professori Risto Saarinen kertoo kiinnostuneensa aiheesta 2000-luvun alussa. Siitä lähtien hän on kirjoittanut useita lahjan teologiaa ja filosofiaa tarkastelevia historiallisia ja systemaattisteologisia tutkimuksia. Merkittävä osa – ei kuitenkaan kaikkia – niistä on koottu vuonna 2017 ilmestyneeseen teokseen *Luther and the Gift*. Kuten kirjoittaja itse toteaa, teos ei ole sen enempää historiallisesti kuin systemaattisesti kattava esitys aihepiiristä. Kirja on kokoelma, jossa valaistetaan lahjan käsitettä eri näkökulmista. Kirjan nimestä huolimatta kaikki sen artikkelit eivät ainakaan eksplisiittisesti tarkastele lahjan teologiaa. Lukija saa silloin itse miettiä, mikä on aiheen yhteys kirjan otsikon teemaan.